

A HUMANUS adatbázis kifejlesztése, különös tekintettel a könyvtártudományi és könyvtörténeti dokumentációra

RÁCZ Ágnes

Az Országos Széchényi Könyvtár egyik legújabb szolgáltatását már megismerhette az érdeklődő szakmai közönség: a *Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisáról*, a HUMANUS-ról van szó, amely elérhető a honlapján keresztül (<http://www.oszk.hu/humanus/>) vagy közvetlenül is (<http://humanus.bibl.u-szeged.hu/human/cikk-mokka>). A 2008. február 5-én tartott, sajtótájékoztatóval egybekötött adatbázis-bemutató után röviddel a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2008/2-es számában megjelent cikk¹ röviden vázolta az adatbázis létrejöttét, de szerzői tudatosan vállalták: „Nem rendszerleírást, -ismertetést végzünk”.

Jelen tanulmány írója két célt tűzött ki: egyrészt áttekintést ad az adatbázis kifejlesztésének gyakorlati megvalósításáról, másrészt vázolja azokat a megoldásokat és fejlesztési terveket, amelyek a könyv- és könyvtártörténeti, illetve a könyvtárügyi–könyvtártudományi szakterület publikációinak számbavételére vonatkoznak.

A téma egyik vetülete sem előzmények nélkül való: Az adatbázis megalkotásának állomásait összefoglaló², illetve a könyvtörténeti és könyvtártudományi szakirodalmi adatbázis kiépítésére vonatkozó, korábbi elképzeléseket tárgyaló³ tanulmányok e lap hasábjain jelentek meg.

A HUMANUS kifejlesztése

2005 végére az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége a korábban megrendelt, de végleges formában el nem készült megvalósíthatósági tanulmány nélkül is meghozta azt a döntését, hogy olyan új adatbázist fejleszt ki, amely

- megvalósítja a könyvtárban több helyütt, különböző gépi rendszerekben és adatbázisokban folyó cikkfeldolgozás egységesítését,
- webes felületen, könnyen elérhető és használható,
- alkalmas közös katalogizálásra,
- nem igényel nagyobb hardver- és szoftverfejlesztést a feldolgozást végző műhelyekben,
- más területen már bizonyított, rugalmas szoftverre épül.

Az akkor még „Humán Szakirodalmi Adatbázis”-nak nevezett bibliográfiai adatbázis – a korábbi kedvezőtlen tapasztalatok figyelembe vételével – tudatosan nem vállalta az általános nemzeti cikkrepertórium szerepének betöltését, sőt a célul kitűzött humán tudományi területen is csak együttműködő partnerek bevonásával tartja megvalósíthatónak egy-egy szakterület cikkirodalmának számbavételét. Más vonatkozásban azonban bővült az adatbázis gyűjtőköre az eredeti elképzelésekhez képest: nem csupán az időszaki kiadványokban megjelent publikációk, hanem a gyűjteményes kötetekben, konferenci anyagokban napvilágot látott tanulmányok is helyet kapnak benne.

Miután az adatbázis együttműködésen alapuló megtervezésének és kifejlesztésének útja zsákutcának bizonyult, az OSZK először a szoftverkörnyezet megteremtését tűzte ki célul, és akkor akart a szakma elé újra kilépni, amikor már működik az adatbázis prototípusa és van mit bemutatni.

Az adatbázis tervezése 2005 végén – 2006 elején megkezdődött: a bibliográfiai rendszert HUNMARC alapokon, a katalogizálási szabványok és szabályzatok figyelembe vételével, a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárában, az

OSZK támogatásával kifejlesztett *Bodza* nevű keretrendszer alkalmazásaként terveztük meg.⁴

Az adatbázis kialakításának alapelvei

Mivel a HUMANUS célja a nyomtatott és elektronikus időszaki kiadványok cikkeinek, a nyomtatott és elektronikus tanulmánykötetek, konferenci anyagok tanulmányainak, valamint időszaki kiadványokban megjelent könyv- illetve egyéb dokumentumismertetéseknek a számbavétele, az adatbázist többféle (gyakorlatilag minden) dokumentumtípus feldolgozására fel kellett készíteni.

Az együttműködéssel építendő adatbázisnak képesnek kell lennie

- közvetlen adatbevitelre úrlapon, illetve MARC-formátumú munkalapon keresztül egyaránt,
- a rekordok címkés, MARC-formátumú és a katalogizálási szabályoknak megfelelő megjelenítésére,
- rekordfeltöltésre és -letöltésre HUNMARC és USMARC (MARC21) formátumban, illetve a két formátum közötti oda-vissza konverzióra,
- kisebb, szakterületi részadatbázisok kialakítására a teljes adatbázison belül,
- sokoldalú keresésre és böngészésre,
- különböző bibliográfiai kiadványok előállításának támogatására.

Bibliográfiai csereformátum

Mint ahogy a könyvtárak a MOKKA (Magyar Országos Közös Katalógus) elveinek kialakításánál így foglaltak állást, a HUMANUS adatbázist is HUNMARC alapokra helyeztük, ez lett az alapértelmezett adatcsere-formátum. A HUNMARC-szabvány adta kereteket azonban néhány speciális adatfélése felvétele céljából bővíteni kényszerültünk: ilyen, az eredeti HUNMARC-ban nem szereplő mezőben oldottuk meg pl. az egyes bibliográfiai rekordok generikus „tárgy-

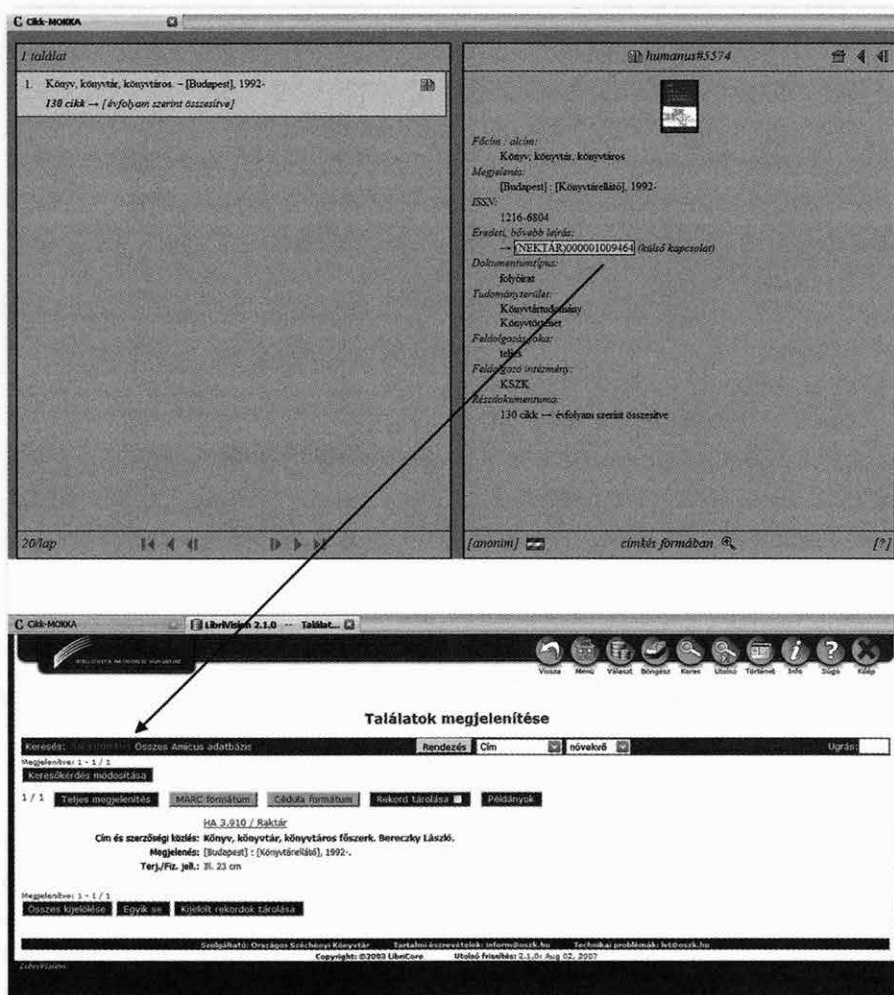
szavazását”, azaz annak a tudományterületnek a jelölését, amelybe a tétel beletartozik, vagy a bibliográfiai kiadványok egyes számaiba kerülő rekordok kijelölését.

Rekordkapcsolatok alkalmazása

A HUMANUS-ban a bibliográfiai tételek összetartozását rekordkapcsolatokkal ábrázoljuk. A következő rekordkapcsolatokat alkalmazzuk:

a) *A részdokumentum (cikk, tanulmány) és a forrásdokumentum (időszaki kiadvány, könyv) között: 773–774-es kapcsolati mező*

A forrásdokumentum rekordjának is szerepelnie kell az adatbázisban: ezt lehetőség szerint más adatbázisból, elsősorban az OSZK online katalógusából, a NEKTÁR-ból vagy a MOKKÁ-ból kell átvenni, de szükség esetén más, akár külföldi adatbázisokat is felhasználhatunk. Az időszaki kiadványok rekordjait a NEKTÁR-ból célszerű átvenni, ahol a nemzeti könyvtár feldolgozói naprakészen karbantartják őket. A HUMANUS-beli rekordban linkként szerepel a NEKTÁR-beli rekordazonosító, amely az OSZK online katalógusának megfelelő rekordjához vezet. A forrásdokumentum leírása szükség esetén elkészíthető a HUMANUS-ban is.

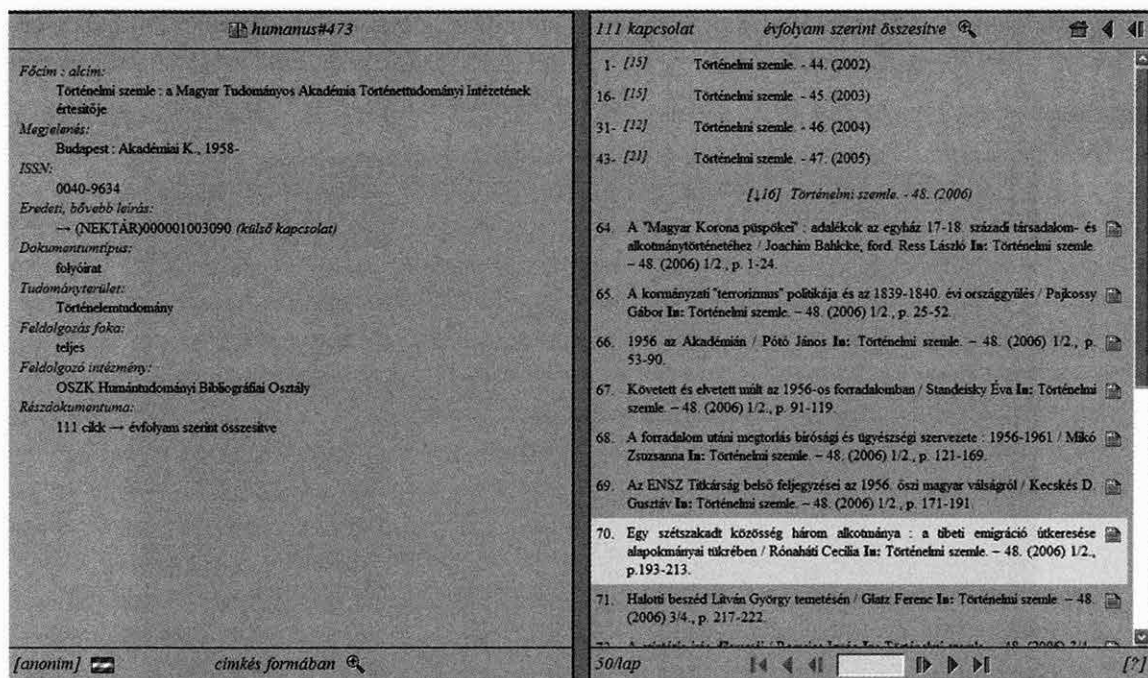
1. ábra

Átlépés a HUMANUS-ból a NEKTÁR-ba (LibriVision)

A részdokumentum 773-as mezőjében elég a \$w (a forrásdokumentum rekordjának rekordazonosítója) almezőt, valamint a \$g (a részdokumentumnak a forrásdokumentumon belüli helye) almezőt kitölteni.

A rész- és a forrásdokumentum között létrehozott rekordkapcsolat egyirányú, de a szoftver

adta lehetőségek kihasználásával az adatbázisban „visszafelé is lehet rajta menni” (a programozónk megfogalmazása), ami a külső szemlélő számára kölcsönös rekordkapcsolatnak tűnik. Ennek révén lehetővé vált pl. az egyes folyóiratokban megjelent cikkek leírásainak megjelenítése „tartalomjegyzék-szerűen”, vagyis az évfolyamok – számok – oldalszámok sorrendjében.

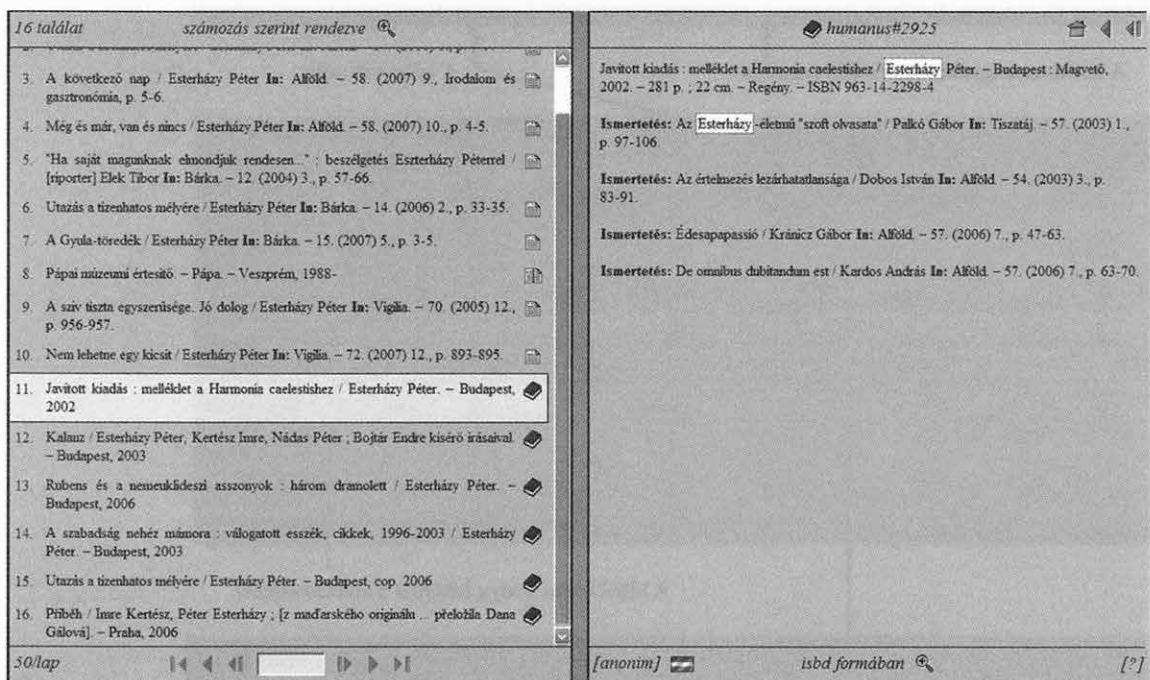
2. ábra

A Történelmi Szemle c. folyóirat feldolgozott évfolyamai, valamint egy évfolyam cikkei

- b) Könyvismertetés esetén az ismertetésrekordnak többféle kapcsolattal kell rendelkeznie:
  - az időszaki kiadványban megjelent ismertetésnek mint részdokumentumnak kell kapcsolódnia a forrásdokumentum (időszaki kiadvány) rekordjához (773–774-es kapcsolati mező), valamint

- az ismertetésnek kapcsolódnia kell az ismertetett kiadvány bibliográfiai rekordjához is (erre a célra a HUNMARC 788 Meghatározatlan rekordkapcsolat mezőjét használtuk fel az ismertetésrekordban, megtoldva egy 789-es párral, amely bekerül az ismertetett kiadvány rekordjába).

3. ábra

A megjelenítéskor egyszerre láthatjuk egy könyv összes feldolgozott ismertetését.

c) *Többkötetes könyv esetében a könyv közös adatait tartalmazó rekord és a kötetrekord között: 787-es, kölcsönös rekordkapcsolat*
Ebben az esetben a részdokumentum 773-as mezővel kapcsolódik a kötet mint forrásdokumentum rekordjához, a kötetrekord pedig 787-es

kapcsolattal a többkötetes könyv közös rekordjához. A címkés megjelenítő formátumban nagyon ötletesen van megoldva a navigálás lehetősége a többkötetes könyv közös és kötetrekordjai között (a többi megjelenítő formátum egyelőre nem biztosítja ezt a lehetőséget).

<p>humanus#10493</p> <p>Főcím / szerzői költés: A magyar irodalomtörténet 1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mihály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Dokumentumtípus: könyv</p> <p>Formátum: 922 p.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Kötetadatok: A magyar irodalom története / [Részlet: Szegedy-Maszárik Mihály] – Budapest, 2007</p> <p>Ismeretterjesztés: "Ról a nyaranta vár" : a nemzeti-költésig programja A magyar irodalom történetében / Papp Endre. In: Hírel – 21. (2006) 2. Rozsokedvnyak tele, p. 97-118</p> <p>Részdokumentum: 68 tanulmány → oldalszám szerint rendezve</p> <p>Szerző / közreműködő: Szegedy-Maszárik Mihály (1943.) (szerk.) Veres András (1945.) (szerk.) Jeney Éva (1963.) (szerk.) Józán Ilkó (szerk.)</p> <p>ISBN: 978-963-693-009-7</p>	<p>humanus#10481</p> <p>Főcím / szerzői költés: 1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Dokumentumtípus: könyv</p> <p>Formátum: 922 p.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Kötetadatok: A magyar irodalom története / [Részlet: Szegedy-Maszárik Mihály] – Budapest, 2007</p> <p>Ismeretterjesztés: "Ról a nyaranta vár" : a nemzeti-költésig programja A magyar irodalom történetében / Papp Endre. In: Hírel – 21. (2006) 2. Rozsokedvnyak tele, p. 97-118</p> <p>Részdokumentum: 68 tanulmány → oldalszám szerint rendezve</p> <p>Szerző / közreműködő: Szegedy-Maszárik Mihály (1943.) (szerk.) Veres András (1945.) (szerk.) Jeney Éva (1963.) (szerk.) Józán Ilkó (szerk.)</p> <p>ISBN: 978-963-693-009-7</p>
---	--

A kötetben megjelent tanulmány rekordja

A kötet rekordja

<p>humanus#10481</p> <p>Főcím / szerzői költés: 1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Dokumentumtípus: könyv</p> <p>Formátum: 922 p.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Kötetadatok: A magyar irodalom története / [Részlet: Szegedy-Maszárik Mihály] – Budapest, 2007</p> <p>Ismeretterjesztés: "Ról a nyaranta vár" : a nemzeti-költésig programja A magyar irodalom történetében / Papp Endre. In: Hírel – 21. (2006) 2. Rozsokedvnyak tele, p. 97-118</p> <p>Részdokumentum: 68 tanulmány → oldalszám szerint rendezve</p> <p>Szerző / közreműködő: Szegedy-Maszárik Mihály (1943.) (szerk.) Veres András (1945.) (szerk.) Jeney Éva (1963.) (szerk.) Józán Ilkó (szerk.)</p> <p>ISBN: 978-963-693-009-7</p>	<p>humanus#10625</p> <p>Főcím / szerzői költés: A magyar irodalom története / [Részlet: Szegedy-Maszárik Mihály]</p> <p>Dokumentumtípus: könyv</p> <p>Megjelent: Budapest : Gondolat, 2007</p> <p>Formátum: 3 db., 25 cm</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Kötetadatok: [1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó]</p> <p>Ismeretterjesztés: A kezdetektől 1800-ig / a köt. szerkesztői Jenkovics László, Ortvoskóczy Géza; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>1800-tól 1919-ig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Szerző / közreműködő: Szegedy-Maszárik Mihály (1943.) (szerk.)</p> <p>ISBN: 978-963-693-006-6</p>
--	---

A többkötetes könyv rekordja a kötetadatokkal

<p>humanus#10481</p> <p>Főcím / szerzői költés: 1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Dokumentumtípus: könyv</p> <p>Formátum: 922 p.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Kötetadatok: A magyar irodalom története / [Részlet: Szegedy-Maszárik Mihály] – Budapest, 2007</p> <p>Ismeretterjesztés: "Ról a nyaranta vár" : a nemzeti-költésig programja A magyar irodalom történetében / Papp Endre. In: Hírel – 21. (2006) 2. Rozsokedvnyak tele, p. 97-118</p> <p>Részdokumentum: 68 tanulmány → oldalszám szerint rendezve</p> <p>Szerző / közreműködő: Szegedy-Maszárik Mihály (1943.) (szerk.) Veres András (1945.) (szerk.) Jeney Éva (1963.) (szerk.) Józán Ilkó (szerk.)</p> <p>ISBN: 978-963-693-009-7</p>	<p>humanus#12399</p> <p>Főcím / szerzői költés: "Ról a nyaranta vár" : a nemzeti-költésig programja A magyar irodalom történetében / Papp Endre</p> <p>Dokumentumtípus: hívtetés</p> <p>Formátumtípus: Hírel - független irodalmi, társadalmi kritikai lap – Budapest, 1986-21. (2006) 2. Rozsokedvnyak tele</p> <p>Formátum: p. 97-118.</p> <p>Ország: Magyarország</p> <p>Nyelv: magyar</p> <p>Ismeretterjesztés: 1800-tól 1919-ig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszárik Mhály, Veres András; a szerk. utasítói Jeney Éva, Józán Ilkó</p> <p>Szerző / közreműködő: Papp Endre</p> <p>Tudományterület: Irodalomtudomány</p> <p>Ismeretlen: http://www.hitefolyoirat.hu/di/pdf/20080227_90414.pdf</p>
--	---

A kötetről szóló könyvismertetés rekordja, linkkel a cikk teljes szövegéhez

4. ábra

Többkötetes könyv rekordjai

- d) *A többkötetes könyvekről szóló ismertetések* esetében bonyolult kapcsolati rendszert kell kialakítani a rekordok között:
- össze kell kapcsolni a többkötetes könyvet leíró rekordokat (787-es kapcsolat);
  - össze kell kapcsolni az ismertetést és az azt közlő folyóirat rekordját (773–774-es kapcsolat);
  - össze kell kapcsolni az ismertetés és a könyv megfelelő rekordját (788–789-es kapcsolat a közös rekorddal, ha a többkötetes könyv egészéről készült az ismertetés, illetve a kötetrekorddal, ha az ismertetés valamely kötetről szól).

Az analitikus feldolgozás alapelvei

A leírás négy részből áll, amelyeket egy-egyként kell megmutatni a megjelenítő formátumokban:

1. A részdokumentum adatai
2. Összekötő elem („In:”)
3. A forrásdokumentum adatai
4. A részdokumentum helye a forrásdokumentumban

Az 1. és 4. rész a részdokumentum (cikk) rekordjában, a 3. rész a forrásdokumentum rekordjában szerepel, az összekötő elemet pedig a megjelenítő formátumban kell beépíteni a rekordok közé.

Egyedi leírást készítünk az egyszeri részdokumentumról (az időszaki kiadvány egyetlen fizi-

kai egységében megjelent cikk, tanulmány, közlemény), valamint folytatásban közölt részdokumentum egyetlen részéről (részlet). Részközleményekből álló részdokumentum esetén minden egyes részközleményről önálló rekord készül. *Összefoglaló leírás* készülhet a folytatásban (az időszaki kiadvány több részegységében) közölt részdokumentum egészéről vagy részeinek egy csoportjáról. Ezt a megoldást elsősorban a retrospektív feldolgozásban alkalmazhatjuk.

A rekordok megjelenítése

A HUMANUS-ban a rekordok megjelenítésére többféle formátum áll rendelkezésre.

A kereséskor a találatok az ún. listás formátumban, sorszámozva jelennek meg a kettéosztott képernyő jobb oldalán. Ebben a felsorolásban ikonok jelzik minden tétel „típusát”: könyv, időszaki kiadvány, cikk, ismertetés, elektronikus dokumentum stb.

Ha a listából kiválasztunk egy elemet, a lista maga átkerül a képernyő bal oldalára, a jobb oldalon pedig megjelenik a kiválasztott bibliográfiai tétel, alapértelmezésben címkés formátumban. A képernyő jobb oldalának alján van lehetőség formátumot váltani: választhatunk az ISBD, MARC, MARCXML és XML formátumok között. Az azonosítóval bejelentkezett feldolgozónak az űrlapos adatbeviteli formátum is rendelkezésre áll.

The screenshot shows a search interface with a left sidebar containing filters and a main area with search results. The filters include 'Tárgyszó' (set to 'megyei könyvtár'), 'Cím', 'Folyóiratban', and 'Tudományterület'. The search results list 11 items, with the 5th item selected. The interface is in Hungarian and includes navigation controls like 'Keresés' and 'Törés'.

keresőkérdés

találati lista

This screenshot shows the detailed view of a search result. The left sidebar shows the search results list with the 5th item selected. The main area displays the details for the selected item, including 'Főcím / szerzőségi közlés', 'Dokumentumtípus', 'Formátum', and 'Nyelv'. A dropdown menu is open over the 'Tárgyszó' field, showing options like 'cím', 'ism', 'marc', 'marcxml', and 'xml'. The interface is in Hungarian and includes navigation controls.

egy tétel kiválasztása

címkés megjelenítés

formátumválasztás

5. ábra

A keresett rekord megjelenítése

Tárgyi feltárás a HUMANUS-ban

Egy szaktudományi bibliográfiai adatbázis elengedhetetlen eszköze a cikkek tartalma szerinti kereshetőség lehetővé tétele. A feldolgozott forrástípusok és műfajok gazdagabb körén, valamint a bibliográfiai kiadványok készítésének támogatásán túl éppen ez az a különlegesség, amely a HUMANUS-t megkülönbözteti az ugyancsak a könyvtárak összefogásával építkező MATARKA tartalomjegyzék-szolgáltatástól.

Már a tervezés korai szakaszában (2004–2005-ben) megfogalmazódott, hogy az adatbázisba kerülő bibliográfiai rekordok tartalmi jellemzésére természetes nyelvű, szabályozott feltáró eszközöket fogunk alkalmazni. Kézenfekvőnek látszott erre a célra a könyvtárak nagyobb körében bevezetett OSZK Tezaurusz/KÖZTAURUSZ-t használni. Az is világos volt, hogy a résztvevő könyvtárak meglévő szaktezauruszaikat, tárgyszójegyzékeiket szintén használhatják majd.

A HUMANUS háttéradatbázisaként már működik az *OSZK Tezaurusz*, illetve a *Könyvtári és tájékoztatósi tézaurusz*, pontosabban a deskriptoraik böngészhető listája a teljes szócikk, illetve a deskriptorok kapcsolatai nélkül. A tárgyszavakat így a feldolgozóknak nem kell begépelniük, hanem a tárgyszólistából kiválasztva beemelhetik azokat a rekordba.

Bebizonyosodott az is, amit már a tervezésnél sejtettünk, hogy ti. az OSZK Tezaurusz nem nyújt elég lehetőséget a mélyebb tárgyi feltáráshoz bizonyos, a HUMANUS gyűjtőkörébe eső területeken. Ráadásul nagyon nehézkes az egyes szakterületekhez tartozó tárgyszókészletének áttekintése, mivel nincs szakrendi csoportosítása. Így aztán a feldolgozás kezdeti szakaszában az OSZK Humántudományi Bibliográfiai Osztálya kísérletképpen, szaktudósok bevonásával a régészet, majd az irodalomtudomány területén dolgozott ki olyan tárgyszójegyzéket, amely jobban megfelel a cikkek tartalmi feltárásnak. Napirenden van a történettudományi fogalmak ilyen összegyűjtése is. Ezeket az

elkészült tárgyszólistákat tervezzük az OSZK Tezaurusz/KÖZTAURUSZ fejlesztőinek is átadni felhasználásra.

A tárgyi feltárást és a téma szerinti visszakeresést egyaránt segíti majd, ha megoldjuk az adatbázisban a tezauruszok „authority fájljának” kezelését. Ennek megvalósítására jelenleg nagyon ígéretes kísérlet folyik a *Könyvtári és tájékoztatósi tézaurusz* tárgyszóanyagával, megtörtént a deskriptorcikkek konverziója az eddig használt MikroISIS-ből a Bodzában kialakított alkalmazásba a *HUNMARC A besorolási rekordok adatszere formátuma* c. tervezet alapján. Jelenleg tesztelés alatt van a konverzió eredménye. Később a tezauruszok építését és karbantartását is szeretnénk automatizálni, ehhez további szoftverfejlesztés szükséges.

Keresési lehetőségek

A HUMANUS jelenlegi keresési lehetőségei a kereshető adatelemek körét tekintve elég gazdagok: a felhasználó 20-féle szempont közül választhat, egyszerre négy keresőelemet adhat meg, amelyeket a rendszer „és” kapcsolattal kapcsol össze. (A feldolgozóknak még több keresési szempont áll a rendelkezésükre.)

Egy-egy szempontot kiválasztva áttekinthetjük az adott „index” tartalmát: ehhez keresőkifejezésként egy pontot kell beírni a megfelelő keresőmezőbe.

Az adatbázis keresési lehetőségeit azonban még erőteljesen fejleszteni kell. Igényeinket már megfogalmaztuk:

- CCL-keresés megvalósítása a jelenlegi mellé, a Boole-operátorok és relációjelek használatával;
- Keresőprofilok tárolása témafigyelő-szolgáltatás üzemeltetéséhez;
- Találati listák kinyomtatása, fájlba mentése, e-mailben való elküldése – a találati halmazban rekordok kijelölésének megoldásával, illetve formátumválasztási lehetőséggel együtt;

- Böngészési lehetőség biztosítása a teauruszban, illetve a keresőkifejezések összeállítás a teauruszból.

Kapcsolat a cikkek elektronikus archívumaihoz

A HUMANUS-ban a feldolgozott cikkekhez kapcsolódva teljes szövegű adatbázis-szolgáltatást is megvalósítunk: mindazokhoz a cikkekhez, amelyeknek nyilvánosan elérhető elektronikus változatuk van, linkek vezetnek el a bibliográfiai rekordból. Az adatbázis építői elsősorban az OSZK EPA-archívumával (*Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis*) állnak kapcsolatban, és az ott archivált, illetve szolgáltatott cikkek URL-jét tüntetik fel a rekordban.

Megadható természetesen más archívum, vagy közvetlenül az elektronikusan elérhető folyóiratok címe is. Az OSZK a közeljövőben kíván létrehozni egy olyan cikkarchívumot is, amely az olvasói kérésre digitalizált cikkek elektronikus változatait tárolja – persze csak akkor, ha az nem ütközik a szerzői jogi előírásokba.

Konzorcium – kapcsolódási elvek

A HUMANUS adatbázis építését az OSZK kezdetől fogva együttműködő partnerek bevonásával tartotta kivitelezhetőnek. Miután megtervezük, létrehoztuk, házon belül teszteltük az adatbázist, a Humántudományi Bibliográfiai Osztály 2007 májusában, a Könyvtörténeti és Könyvtartudományi Szakkönyvtár 2007 novemberében kezdett el dolgozni benne. Jelen cikk írásáig a két műhely 18 670 tételt hozott létre az adatbázisban (ebben szerepelnek a forrásdokumentumok, illetve az ismertetett művek rekordjai is). 2007 második felében kezdtük el az együttműködő partnerek „beszervezését”, a konzorciumi szerződés ünnepélyes aláírására az „első bátrakal” 2008. február 5-én került sor. A konzorcium megalakulásáról és további szervezéséről részletesebben nem szólok, ezt a kérdést kollégáim

már érintették hivatkozott cikkükben. A konzorciumi működés alapelveiről azonban ide kívánkozik néhány gondolat.

A cikkfeldolgozás országos összehangolása, a párhuzamos feldolgozás kiküszöbölése érdekében alapelvnek már a tervezés korai szakaszában is azt tekintettük, hogy az együttműködő partnerek közösen építik az adatbázist. Ez csak a nulláról indulva valósulhatna meg maradéktalanul. A folyóirat-repertorizálás gyakorlata azonban a „semmin” már messze túljutott: eddigi tevékenységüknek, a meglévő és jól működő adatbázisaiknak a feladását egy új és még ismeretlen rendszer kedvéért nem kívánhatjuk reálisan a könyvtáraktól.

A konzorcium megszervezésének szempontjából – bármennyire furcsának tűnik is – azt kell mondanunk, hogy könnyebb helyzetben vannak azok a könyvtárak, amelyek eddig nem foglalkoztak cikkfeldolgozással, nem volt gépi rendszerük e célra, vagy rendszerük megérett a leváltásra. Ők ugyanis könnyebben tudnak egy új rendszerhez csatlakozni, sőt talán örülnek is, hogy a fejlesztésről nem maguknak kell gondoskodniuk. Ilyen alapon csatlakozott a konzorciumhoz az MTA Irodalomtudományi Intézete, amelynek munkatársai közvetlenül a HUMANUS-ban fognak dolgozni.

Más a helyzet a cikkadatbázisokkal már rendelkező könyvtárak esetében: nem lehet figyelmen kívül hagyni az ő igényüket eddigi rendszerük fenntartására, feltáró rendszerük egységének megőrzése, a használók által megszokott környezet biztosítása érdekében. Ezért lehetővé kell tenni, hogy a HUMANUS-ba rekordokat lehessen fel-, illetve letölteni, tömegesen, rendszeresen. Ez a megoldás azonban megnehezíti a párhuzamos feldolgozás elkerülését, sokkal alaposabb szervezőmunkát kíván meg, és a rendszeres, rövid időközönkénti rekordcsere követelménye nagyobb felelősséget ró a partnerekre a feldolgozási határidők betartásában. Az adatbázis karbantartási oldaláról pedig állandó kíváncsóságom a duplumszűrés.

A HUMANUS adatbázis jelenleg egyike a *Cikk-MOKKA* névvel összefoglalt adatbázisoknak. A Cikk-MOKKA-ban rajta kívül megtalálható az OSZK korábbi három nagy, a közeljövőben a HUMANUS-ba konvertálandó cikkadatbázisa, az IKER sajtórepertórium, a hungarika-publikációkat feltáró HUNI, illetve a könyvtártudományi tematikájú MANCI (pontosabban jelenleg ennek 2005. év végi rekordállománya, a hozzá tartozó referátumokkal – MANRF – együtt), továbbá a konzorciumhoz csatlakozott partnerek bizonyos adatbázisai: a Szegedi Tudományegyetem *Egyetemi Cikk*ek nevű publikációs adatbázisa, a Szegedi Egyetemi Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjteményének munkatársai által épített *Magyar nyelvű filozófiai irodalom*, valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem könyvtárának munkatársa által készített *Romániai magyar társadalomtudományi irodalom* nevű adatbázis. Mindezek külön-külön és együttesen is kereshetők.

A konzorciumhoz eddig csatlakozott könyvtárak közül a HUNTEKA rendszert használók – az Országos Idegennyelvű Könyvtár, az MTA Egyesített Társadalomtudományi Könyvtár és a HM-HIM Hadtörténeti Könyvtár – adatbázisait szintén el lehet érni a Cikk-MOKKA adatbázisai között, és a többi adatbázissal együttesen kereshetők a Z39.50 protokoll segítségével. Az egyedi rendszert alkalmazó Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum adatbázisának beillesztése nagyobb fejlesztő munkát igényel.

Kutatói bejelentések

A HUMANUS-t úgy terveztük, hogy alkalmas legyen bárki számára bibliográfiai adatok bevitelére. Erre szolgál az adatbázis honlapjáról elérhető „Kutatói tételbejelentés” nevű oldal, ahonnan elérhető az adatbázisnak egy egyszerűsített adatbeviteli űrlapja. Ez anonim felhasználók számára használható, nem szükséges regisztráció a bibliográfiai adatok rögzítéséhez. A bejelentő a cikk leírásához saját tárgyszavakat is megadhat,

ezeket is megőrzi a rendszer. (E kulcsszavak számára beépítettünk egy HUNMARC-on kívüli, 695 hívójelű, ismételhető mezőt.)

A kutatók által beírt tételek átmeneti munkafájlba kerülnek, ahonnan a feldolgozók ellenőrzés után emelik át őket az éles adatbázisba.

Konverziók

A fentiekből kiderül, hogy bár az adatbázis már sokat „tud”, fejleszteni való még bőségesen akad, elsősorban a keresés és a megjelenítés terén. A fejlesztésekkel párhuzamosan az adatbáziskonverziók is napirenden vannak. A közeljövő feladata a konverzióra szóba jöhető források felkutatása, adatszerkezetük elemzése és a megfelelő konverziós eljárások kidolgozása. A konverziók kulcskérdése lesz a duplumszűrés megoldása.

A konverziók első lépése az OSZK cikkadatbázisainak betöltése lesz. Mindhárom MikroISIS-adatbázissal speciális problémákat kell megoldani az eltérő adatszerkezetek miatt:

- az IKER konverziójának előkészítése elkezdődött, tesztverzióban a munkatársak rendelkezésére áll,
- a HUNI adatbázisnak már korábban elkészült a HUNMARC-specifikációja, de betöltésére még nem került sor,
- a MANCI és a Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár azonos szerkezetű retrospektív cikkadatbázisai HUNMARC-specifikációjának első verziója kész, de a nem eléggé szegmentált adatmezők konverziójának lehetőségét még vizsgálni kell.

Konvertálásra vár az OSZK 1971 és 1988 között készített irodalomtudományi bibliográfiája, amely .doc fájlokban áll rendelkezésre.

A csatlakozó könyvtárak adatbázisait ugyancsak be kell majd tölteni, és tervezzük a HUMANUS gyűjtőkörébe tartozó, nyomtatott formában lévő bibliográfiák, repertóriumok digitalizálását és konvertálását is.

Könyvtártudomány és könyvtörténet a HUMANUS-ban

Mint már említettük, a Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár (KSZK) 2007 őszén kezdett el „élesben” dolgozni a HUMANUS adatbázisban, a magyar könyvtári cikkirodalom feltárásával. Az azóta feldolgozott magyar cikkek már nem kereshetők a MANCI adatbázisban.

A külföldi cikkek feldolgozása egyelőre még a MANCI adatbázisban folyik, de mihelyt rendelkezésünkre állnak a HUMANUS-ban a kiadvány-előállításához szükséges eszközök, 2008 második felében a MANCI-t végleg lezárjuk.

A tudományterületek gondozása az adatbázisban

A KSZK gyűjtőkörének kiszélesítése nyomán a dokumentációs feladatai jelentősen bővültek az utóbbi években: az addig gondozott könyvtártudományi irodalom mellé feldolgozni valónak felzárkózott az írás-, nyomdászati-, sajtó-, könyv- és könyvtártörténet (összefoglalóan: könyvtörténet) szakirodalma is.

Ebből következően a KSZK a HUMANUS-ban két tudományterület, a *könyvtörténet* (könyv- és könyvtártörténet), illetve a *könyvtártudomány* (könyvtártudomány és könyvtárügy) gazdája. Minden általa feldolgozott cikket ellát ezekkel a címkékkel, illetve bibliográfiai kiadványaiba és szolgáltatásaiba átveszi a más műhely által feldolgozott, de a tudományterületre jelölt publikációkat.

Az együttműködő partnereknek vállalniuk kell, hogy az általuk feldolgozott cikkek tudományterületi besorolását megadják még akkor is, ha az kívül esik az általuk gondozott témakörön. Ezzel „értessítik egymást” a feldolgozott cikkekről. Az egyes tudományterületek gazdája egyszerű lekérdezés segítségével rendszeresen fel kell,

hogy derítsék a tudományterületükre jelölt publikációkat, különösen akkor, ha az adatbázis rekordjaiból tematikus szolgáltatásokat, kiadványokat is készítenek.

Egy példával jobban megvilágítjuk:

Tóth Péter

Újabb kódextörédek az Egyetemi Könyvtárban / Tóth Péter. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. – 13. (2007), p. 87-127.

Ezt a cikket a KSZK dolgozta fel, tárgyszavazta a *Könyvtári és tájékoztatási tézaurusszal*, és elsődlegesen kijelölte a „Könyvtörténet” tudományterületet. Mivel azonban a cikk az „Irodalomtudomány” területére is tartozik, az erre szolgáló mezőben azt is felvette. Ennek alapján a Humántudományi Bibliográfiai Osztály (HBO) a cikket „átvette”, az „Irodalomtudomány” szakterületet tovább-bontotta (Irodalomtudomány – Irodalomtörténet – Régi magyar irodalom története) és tárgyszavazta is a cikket az irodalomtudomány szemszögéből. A KSZK és a HBO által adott tárgyszavak jól megférnek egymás mellett a rekordban, és több oldalú visszakeresést biztosítanak. (A KSZK tárgyszavai: *Egyetemi könyvtár; Kódex; Könyvtártudományi kutatás; Magyarország, Budapest* – a HBO tárgyszavai: *kódextörédek – kutatástörténet; keletkezéstörténet.*)

Részadatbázisok kialakítása a fenti tudományterületeken

A KSZK feladatai nem merülnek ki a könyvtártudományi és könyvtörténeti vonatkozású publikációk számbavételében, hanem a bibliográfiai feldolgozás alapján különféle szolgáltatásokat kíván nyújtani, illetve meglévő és megújuló kiadványait is szeretné előállítani az adatbázisból. Ennek érdekében ún. részadatbázisokat hozunk létre a tudományterületen:

A részadatbázis tartalma	kódja	a belőle készítendő „termék”
A MAKSZAB-ba nem kerülő magyar anyag	M	csak az adatbázisban
<i>A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája</i> (MAKSZAB)	MAKSZAB	félévente, elektronikusan megjelenő számok
<i>Hungarian Library and Information Science Abstracts</i> (HLISA) – magyar könyvtári tárgyú cikkek, angol nyelvű referátummal	HLISA	évente, elektronikusan megjelenő számok
külföldi könyvtári tárgyú cikkek	K	csak az adatbázisban
külföldi könyvtári tárgyú cikkek, magyar nyelvű referátummal a <i>Könyvtári Figyelőben</i>	KF	negyedévente, nyomtatásban megjelenő számok
kiadványokba nem kerülő könyvtörténeti anyag	KTÖRT	csak az adatbázisban
magyar könyvtörténeti szakirodalom a <i>Magyar Könyvszemlében</i>	MKSZLE	évente egyszer a MKSZle adott évi 4. számában
magyar könyvtörténeti szakirodalom – válogatás a <i>Book History Online</i> nemzetközi adatbázis számára	ABHB	évente egyszer a bibliográfiai rekordok szerkeszthető jegyzéke
<i>A Kárpát-medence magyar könyvtörténeti irodalma</i>	KÁRPÁT	csak az adatbázisban

A részadatbázisok jelölésére az adatbázisban létrehoztuk a 075-ös hívójelű mezőt, amelyet három almezőre tagoltunk:

- \$a – a részadatbázis neve (a kiadvány rövid, kódszerű címe)
- \$b – a bibliográfiai kiadvány füzetszámozása
- \$c – a bibliográfiai kiadványban alkalmazott tematikus csoportok kódja

A mező ismételhető, mert egy rekord több részadatbázisba is beletartozhat. A részadatbázisok szerint keresni is lehet, pl. a KSZK által feldolgozott külföldi cikkek kereshetők lesznek a „K” és a „KF” kód alapján.

Referátumok

A KSZK-nak két referáló kiadványa van, a *Könyvtári Figyelő Külföldi folyóirat-figyelő* c. rovata, illetve a *Hungarian Library and Information Science Abstracts* (HLISA) c. referáló lap. A *Könyvtári Figyelő* számára készített referátumok eddig a MANCI adatbázis mellett kialakított MANRF nevű adatbázisban tárolódtak, és a MANCI webes felületén a bibliográfiai rekordok és a referátumok össze voltak kapcsolva. A HLISA angol nyelvű referátumai eddig csak a nyomtatott kiadványban jelentek meg, elektronikus szolgáltatásba nem vittük őket.

A HUMANUS-ban olyan környezetet kívánunk kialakítani, hogy a referátumok űrlapokon legyenek szerkeszthetők, ezekbe .doc vagy .rtf fájlból lehessen szövegeket betölteni, lehessen a szöveget bekezdésekre tagolni és legalább a karaktereket formázni, az adatbázison belül lehessen összekapcsolni a rekordot a hozzá tartozó referátummal, és a referáló lapok számára együtt „kihozni” a kiadványszerkesztéshez.

Kiadványszerkesztés

A részadatbázisok jelölésére elsősorban a kiadványok előállítása miatt van szükség. A kiadványok számára kijelölt rekordokat rendszeresen „ki kell hozni” a HUMANUS-ból.

A részadatbázis kódját tartalmazó mező megfelelő almezőjében jelöljük a kiadványok füzetszámát, valamint a kiadványban használt tematikus csoportot, amelybe az adott rekordot el kell helyezni. A „MAKSZAB – 2007/1 – 4.4” kifejezés azt jelenti, hogy a rekordot *A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája* c. kiadvány 2007/1-es számának 4.4-es számú tematikus csoportjában közöljük.

A szerkesztők a kiadvány periodicitásától függő gyakorisággal exportálják a kiadvány adott számába jelölt rekordokat a kiadvány számára

létrehozott munkafájlbba, további szerkesztés céljából. A munkafájlokat csak belső munkatársak érhetik el, nem nyilvánosak.

A kiadványok – a *Könyvtári Figyelő* (KF) kivételével – nemcsak a HUMANUS-ból kinyert rekordokat tartalmazzák:

Kiadvány	A további szerkesztés helye	A kiadványba kerülő rekordok forrása	A kiadvány mutatója
MAKSZAB	munkafájl	HUMANUS + NEKTÁR (+ esetleg egyéb adatbázisok, illetve közvetlen adatbevitel)	index kell
HLISA	munkafájl	HUMANUS + NEKTÁR (+ esetleg egyéb adatbázisok, illetve közvetlen adatbevitel), a referátumokkal együtt	index kell
KF	munkafájl	HUMANUS, a referátumokkal együtt	index nem kell
MKSZLE	munkafájl	HUMANUS + NEKTÁR (+ esetleg egyéb adatbázisok, illetve közvetlen adatbevitel)	index nem kell
ABHB	szövegfájl	HUMANUS + NEKTÁR (+ esetleg egyéb adatbázisok, illetve közvetlen adatbevitel)	index nem kell

A HUMANUS adatszerkezetével megegyező struktúrájú munkafájlbba exportált adatokat a szerkesztők kiegészítik az egyéb forrásokból származó rekordokkal, elsősorban a NEKTÁR-ból átvett könyvrekordokkal. Ezután programmal

- rendeztetik a rekordokat a tematikus csoportkódok, azon belül a rekord címfejének (a bibliográfiai formátum szerinti megjelenítés első adatelemének) betűrendje szerint,
- a rendezés után a kiadványon belüli tételszámokkal látják el a rekordokat,
- szövegfájlbba íratják ki a rekordokat a tételszámok sorrendjében, a megadott bibliográfiai formátumban,
- automatikusan elkészítik az adott bibliográfiai füzet betűrendes (név- és cím-), valamint tárgymutatóját,
- létrehozzák a füzet kéziratát, amelyből vagy elektronikus kiadvány készül pdf formátumban (pl. MAKSZAB, HLISA), vagy nyomtatott kiadvány, megfelelő kiadványszerkesz-

tő programmal (pl. KF, MKSZLE – *Magyar Könyvszemle*).

A kiadvány-előállításnak ez a módja jelenleg még fejlesztés alatt áll. A munkafájlok elkészültek, rövidesen „kihozható” az adatbázisból a MAKSZAB első, kísérleti számának anyaga, amelyen a további műveletek kikísérletezhetők. A más forrásokból szükséges rekordokat ugyanúgy lehet áttemelni, mint a HUMANUS-ban a forrásdokumentumok rekordját. A munkafájlbba az átvett rekordokat szintén be kell sorolni a megfelelő tematikus csoportokba, majd ezután indítható el az automatikus tételszámozás és indexkészítés. A füzet „futása” után a munkafájl kiüríthető, előkészíthető a következő szám szerkesztésére.

A MAKSZAB előállítása a kísérleti terep. Reméljük, hogy a fejlesztés gyors és eredményes lesz, és a *Könyvtári Figyelő* következő számának referáló rovata már a HUMANUS-ból készülhet, illetve a módszer az együttműködő partnerek kiadványai számára is megfelelőnek bizonyul.

Jegyzetek

1. TAMÁS Kincső – VASBÁNYAI Ferenc: HUMANUS – Humántudományi Tanulmányok és Cikkadatok Adatbázisa. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 17. (2008) 2., p. 29-34.

2. RÁCZ Ágnes: Hol tartunk a Humán Szakirodalmi Adatbázis megvalósításában. = Könyvtári Figyelő, 15=51. (2005) 4., p. 751-760.

3. RÁCZ Ágnes: Könyvtörténeti és könyvtártudományi szakirodalmi adatbázis kiépítése. = Könyvtári Figyelő, 13=49. (2003) 2. p. 295-306.

4. MSZ 3424-1 Bibliográfiai leírás. Könyvek; MSZ 3424-12 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványokban megjelent részdokumentumok; MSZ 2423/2 Leíró katalógusok bibliográfiai tételeinek szerkesztése. Könyvek; KSZ/4.1 Hunmarc. A bibliográfiai rekordok adatcseré formátuma, illetve az MSZ 3440-es, a beszerzési adatok közlés módjára vonatkozó szabványcsalád

Nemzetközi könyvtörténeti konferencia az OSZK-ban

2008. május 22-én és 23-án nemzetközi konferenciára került sor az Országos Széchényi Könyvtárban az „új könyvtörténetírás” megszületésének 50. évfordulója alkalmából: 1958-ban jelent meg ugyanis Henri-Jean Martin korszakalkotó műve, és a konferencia címe ehhez igazodott: Cinquante ans d’histoire du livre de L’Apparition du livre (1958) à 2008. Bilan et projets. A kétnapos rendezvényen Európa számos országa képviseltette magát előadókkal, így Ausztria, Franciaország, Hollandia, Lettország, Németország, Oroszország, Spanyolország és a vendéglátó, Magyarország. A rendezvény programja megtalálható az Ecole normale supérieure honlapján (http://www.ihmc.ens.fr/Document/Colloques/colloque_budapest_2008.php), az előadások anyaga hamarosan nyomtatásban is megjelenik.

***

Határon túli – új információs oldal böngészhető a Könyvtári Intézet (<http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?91>) honlapján

Két menüben lehet keresni, az egyikben a Határon túliak-ról szóló információk érhetők el a hazai könyvtárosok és érdeklődők számára (<http://www.htmkultura.mtaki.hu/oka/>), a másikban a határon túliak-nak készült szolgáltatások.

A határon túli tájékozódás részmenüi:

- Határon túli magyar kulturális intézmények adattára ([e107_plugins/content/content.php?cat.htm](http://www.ki.oszk.hu/107/plugins/content/content.php?cat.htm));
- Határon túli magyar könyvkiadók ([e107_plugins/content/content.php?cat.htm](http://www.ki.oszk.hu/107/plugins/content/content.php?cat.htm)),
- Határon túli könyvek hazai nagy- és kiskereskedelme (<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1515>);
- Külföldi magyar kulturális intézetek ([page.htm](#)).

A Határon túliak-nak szóló menüben hungarológiai kézikönyveket és a magyar irodalom teljes szöveggel elérhető internetes oldalait kínálják az érdeklődőknek.

(Katalist, IFLA-HUN, 2008. jún. 3.)